

שאלות מעניינות על רחיצה ביום הכיפורים לחולים

בשולחן ערוך בהלכות יום הכיפורים (סימן תרי"ג) נפסק:

"אסור לרחוץ ביום הכיפורים, בין בחמין בין בצונן; ואפי' להושיט אצבעו במים, אסור. ואם היו ידיו או רגליו או שאר גופו מלוכלכים בטיט או בצואה, או שנטף דם מחוטמו, מותר לרחצם; שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג... אם הטיל מים ושפשף בידו, או עשה צרכיו וקנת, מותר לרחוץ דהוה ליה ידיו מלוכלכות (ורוחץ עד סוף קשרי אצבעותיו); ואם רוצה להתפלל, אפילו לא קנת נמי מותר ליטול עד סוף קשרי אצבעותיו. הגה: וכן כהן העולה לדוכן נוטל ידיו, אף ע"פ שהן טהורות, דכל רוב רחיצה שאינו מכיין בה לתענוג, מותרת (הגהות מיימוני פ"ב מהלכות י"ב ומהרי"ל); ולכן אפילו בא מן הדרך ורגליו כהות, מותר לרחצן (בית יוסף בשם הגהות מיימוני וסמ"ג וטור הלכות ט"ב)".

יסוד הלכות אלו הוא שהרחיצה שהיא מכלל חמישה העינויים של יום הכיפורים, לא נאסרה אלא ברחיצה של תענוג, אבל רחיצה שאינה של תענוג מותרת. אמנם למרות עיקרון זה, ישנה מחלוקת גדולה בין גדולי מפרשי השולחן ערוך, ה"ט"ז והמגן אברהם, האם מותרת רחיצה לשם העברת הזוהמה או לא:

א. דעת ה"ט"ז, שכשם שמצינו לגבי איסור סיכה ביום הכיפורים, שאסור לסוך אף על פי שהוא מכוון להעביר את הזוהמה בלבד (סימן תרי"ד, א), כן הדבר גם לגבי רחיצה.
ב. דעת המגן אברהם, שמה שאסור לסוך להעביר הזוהמה הוא משום שבסיכה יש תענוג, ולכן אף שמטרתו היא להעביר הזוהמה, מכל מקום עצם הסיכה אסורה. אבל רחיצה שונה בהיבט זה שאם כל המטרה היא להעביר את הזוהמה אין בכך כל תענוג, ולכן הדבר מותר, ורק אם הוא רוחץ למטרות אחרות שיש בהם תענוג, אזי הדבר אסור.

להלכה כתב המשנה ברורה, שמי שאיננו איסטניס ואינו צריך לרחיצה זו כל כך, נכון להחמיר שלא ירחוץ להעביר הזוהמה וכדומה.

על פי מחלוקת זו מבאר בעל המאמר מרכזי קושי שיש לכאורה בדברי הרמ"א, שכתב (בסוף הציטוט שהבאנו) "דכל רוב רחיצה שאינו מכיין בה לתענוג מותרת". מה כוונת הרמ"א במילה "רוב"? לכאורה מילה זו אינה מדוקדקת כי כל רחיצה שאינה של תענוג מותרת. ואכן המשנה ברורה מביא את קושיית המאמר מרכזי וגם מציין שבהגהת מיימוני לא מצינו את המילה "רוב". אך המאמר מרכזי שם מצדד ליישב, שהרמ"א סבירא ליה כדעת ה"ט"ז

שרחיצה להעביר הזוהמא אסורה, ולכן דקדק וכתב "רוב", ללמדך שלא כל רחיצה שאינה של תענוג מותרת. המשנה ברורה ככל הנראה לא היה נחא ליה בתירוצו של המאמר מרדכי.

הדוגמאות הטובות ביותר לרחיצה המותרת נוגעות לרחיצה שמתבצעת למטרה רפואית, וכמה דוגמאות מצינו בזה בהלכה:

א. נטילת ידים שחרית – מטרתה להעביר הרוח רעה. כפי שמבואר בשו"ע בסימן ד' סעיף ג' ובמשנה ברורה שם ס"ק י"א, הרוח רעה השורה על הידיים עלולה להזיק לאיברים שנוגע בהם כגון בפה ובעיניים ובאוזן. מאחר שזו מטרת הרחיצה היא מותרת.

ב. הרמ"א כתב בסעיף ד' ש"אפילו בא מן הדרך ורגליו כהות מותר לרחצן". היה מקום לחשוב שהכוונה לרחיצה של תענוג או הסרת זיעה ולכלוך, אבל המשנה ברורה במקום אחר (סימן תקנ"ד ס"ק כ"ו) מבאר בשם הלבוש, "היינו שהיו עייפים מחמת טורח הדרך, מותר, שאין זה מחמת תענוג אלא לרפואה לחזקם".

ג. יחד עם זאת, במשנה ברורה בס"ק י' כותב שברחיצת העיניים שהיא קצת לרפואה נהגו להחמיר, "אבל משום רפואה גמורה מותר לרחוץ במקום שאין איסור רפואה בשבת".

בשער הציון (ס"ק י"ג) מביא בשם המחצית השקל והמטה אפרים, שביאור הלכה זו היא שבעצם רחיצה ביום כיפור לרפואה יש בה גם משום איסור רחיצה של יום כיפור וגם משום האיסור על עסק ברפואה כמו בכל שבת ויו"ט כמבואר בשו"ע בסי' שכ"ח, ועל זה נאמר החילוק, שבסתם רחיצת עיניים שהיא קצת לרפואה הדבר אסור משום איסור רחיצה, ואם לרפואה גמורה לא נחשב הדבר תענוג (וכמו בדוגמאות הקודמות). ולגבי איסור רפואה בשבת ויו"ט, צריך לומר שמדובר בחולה שאין בו סכנה, שהותר לו לעסוק ברפואה בשבת.

על כך מוסיף המחצית השקל ביאור מרתק: הוא מקשה, שלכאורה הרי בשולחן ערוך בסימן שכ"ח (כ, כא) פסק שרחיצה שאינה נראית שהיא לרפואה אלא לרחיצה בלבד מותרת בשבת גם כשהמטרה היא רפואית, ולכאורה לפי זה גם אם לא יהיה בגדר של חולה שנפל למשכב שהתירו לו לעסוק ברפואות מכל מקום יהיה מותר לו לרחוץ עיניו אפילו שהמטרה היא רפואית? ומיישב: שכל זה שייך רק בשבת ששם אין איסור על רחיצה מלבד גזירת חכמים שלא לעסוק ברפואה בשבת, ולכן כשאינו נראה כעוסק ברפואה הדבר מותר. אך ביום הכיפורים שבו הרחיצה אסורה ורק כאשר מדובר בטעמים כמו רחיצה לשם רפואה הדבר מותר, אם כן אפילו כשעושה כן באופן שמצד עצמו אינו בולט שהוא לרפואה, העובדה שמדובר ביום הכיפורים תגרום לכך שהדבר יהיה נראה כעושה לרפואה ולכן אם לא בחולה שאין בו סכנה – הדבר אסור.

ברור אם כן, שכשנדרשת רחיצה למטרה רפואית מובהקת עבור חולה, ובוודאי אם יש בכך חשש סכנה כגון חולה שזקוק לרחיצה בכדי להימנע מפצעי לחץ וכדומה – הדבר מותר ביום הכיפורים.

על כל פנים, ישנו דיון מעניין מאוד בפוסקים בנוגע לאדם שהוא בגדר חולה מסוכן שאסור לו לצום ואוכל ביום הכיפורים. האם מותר לו ליטול ידיים לפני אכילת פת?

המקור הקרוב ביותר לזה הם דברי הרמ"א לגבי כהן העולה לדוכן לקיים מצות ברכת כהנים. הרמ"א פוסק שמותר לו ליטול ידיו לפני שהוא עולה לדוכן כדין שאר רחיצה שאינה לשם תענוג.

בדומה לכך, פסק הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שחולה שצריך לאכול פת ביום הכיפורים, יטול ידיו עד הפרק כדרכו כל השנה, כיון שאינו לשם תענוג, וכמו רחיצת הידיים של הכהן.

אך בשו"ת מהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון אות סח) כתב: "יש לעיין, חולה האוכל בתשעה באב, אי נוטל ידיו, או עדיפא למיכל (=לאכול) בלי נטילת ידיים".

בשו"ת לבושי מרדכי (יורה דעה מהדורה תניינא סימן יא) בתשובה להגאון בעל "יד סופר", הביא דברי מהרי"ל דיסקין אלו, ואת דברי היד סופר שהעיר על דבריו של מהרי"ל דיסקין בטענה שמאחר שהוא עושה מפני מצות חכמים של נטילת ידיים אם כן אין זו רחיצה של תענוג, ומותר. על כך כותב הלבושי מרדכי שסברתו של היד סופר נכונה מאוד.

עוד הוא מוסיף, שהרי מדובר בחולה שיש בו סכנה, שאחרת לא היה מותר לו לאכול, ואם כן הרי ההלכה היא שאפילו חולה שאין בו סכנה מותר ברחיצת הפנים לשם רפואה, ומחדש הלבושי מרדכי, שלכאורה איך הוא יכול לרחוץ את פניו בלבד בלי לרחוץ גם את ידיו, הרי על ידי ידי ידיים שהורטבו במים הוא רוחץ את הפנים, ואם כן בהכרח שגם רחיצת הידיים הותרה עבורו, ואחר שכן – יש לומר שכיון שהותרה לו רחיצת ידיו לצורך זה הותרה לו רחיצת הידיים לכל צורך, ולא גזרו עליו איסור ברחיצת הידיים.

ראיה מעניינת לכך הוא מביא ממה שמצינו בגמרא במסכת חולין (קז, ב):

"איבעיא להו: מאכיל, צריך נטילת ידיים או אינו צריך? ת"ש, דתני דבי מנשה, רבן שמעון בן גמליאל אומר: אשה מדיחה את ידה אחת במים ונותנת פת לבנה קטן, אמרו עליו על שמאי הזקן שלא רצה להאכיל בידו אחת, וגזרו עליו שיאכיל בשתי ידיו. אמר אביי: התם משום שיבתא".

ספק הגמרא הוא, האם מי שמאכיל את חברו צריך ליטול ידיו או לא, האם מאחר שהוא נוגע באוכל הוא חייב בנטילת ידיים, או שמא לא תיקנו חכמים נטילת ידיים אלא להאוכל

עצמו. על כך רוצה הגמרא להביא ראיה מברייתא דתני דבי מנשה, שאמר רבן שמעון בן גמליאל, שאף שאסור לרחוץ את הידיים ביום הכיפורים, מכל מקום אישה הצריכה להאכיל את בנה הקטן ביום הכיפורים מותר לה להדיח יד אחת במים לפני המגע באוכל שהיא מאכילה את בנה הקטן. ומספרת הגמרא ששמאי הזקן לא רצה להדיח את ידו ביום הכיפורים בכדי להאכיל את בנו הקטן, ומשום כך הוא נמנע כלל מלהאכילו, וחכמים גזרו עליו שישטוף את שתי ידיו (אף שבדרך כלל אמרו לרחוץ לצורך כך יד אחת בלבד), בכדי לפרסם את ההיתר שבדבר. על כל פנים מזה הוכיחה הגמרא שגם המאכיל צריך נטילה ולא רק האוכל (ודוחה הגמרא, שאין מדובר על נטילת ידיים לאכילה אלא על נטילת ידיים שחרית משום "שיבתא" – רוח רעה השורה על הידיים, שיש בזה סכנה למי שנמנע מלשטוף ידיו, אבל לאוכל לא אמרו, ואם כן אין ראיה שהמאכיל גם הוא חייב בנטילת ידיים.

על כל פנים, מתוך דברי הגמרא עולה בבירור, שאדם שצריך לאכול ביום הכיפורים מותר ומצוה ליטול ידיו לפני האכילה, שהרי אם לא כן מה שייך לדבר על המאכיל שאינו אוכל בעצמו, אם אפילו מי שאוכל בעצמו אסור לו ליטול ידיו. בהוכחה ברורה זו נוקט הלבושי מרדכי שאכן יטול את ידיו ויאכל.

והנה בספר שערים המצוינים בהלכה (סימן קכ"ד קונטרס אחרון ס"ק ב') כותב שהנכון הוא שהצריך לאכול ביום הכיפורים יימנע מלאכול פת בכדי שלא יצטרך ליטול ידיו, ויסתפק באכילת דברים אחרים.

ובוודאי כדאי לחוש לדבריו משום שמהרי"ל דיסקין נטה להחמיר בענין, אבל לכאורה ראיית הלבושי מרדכי היא תקיפה, ומדברי הגמרא עולה לכאורה בבירור שאכן אין ענין להימנע מכך, ולא מסתבר להעמיד את דברי הגמרא באופן שאין לאמא מה להאכיל את בנה מלבד פת.

(ואמנם יש לעיין מדוע הגיע בנו של שמאי הזקן לידי סכנה ולא האכיל אותו דברים אחרים שאינם דורשים נטילת ידיים).

על כל פנים בשו"ת שבט הלוי (חלק ח סימן קלט) כותב שמסתברים דברי הלבושי מרדכי להלכה ודלא כמו מה שמוסרים בשם מהרי"ל דיסקין, ולכן יטול ידיו כדרכו ויאכל.